

*History of Philosophy
История на философията*

НИКОЛАЙ БЕРДЯЕВ И РИЦАРСКАТА АЛТЕРНАТИВА НА БУРЖОАЗНИЯ СВЯТ

Добромир Добрев

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Резюме. Въпреки че в Русия рицарството, като идеи и практики, не се е развило, Николай Бердяев написва вдъхновяващи редове в негова защита. Самата личност на Бердяев напомня за рицарските добродетели и за едни отминали времена. Борбата срещу духовната буржоазност и отстъплението от религиозните ценности дълбоко вълнуват руския философ. Той ни предлага завръщане към ценностите на творческия християнски морал...

Keywords: Berdyaev, morality, knight, idea, bourgeoisie

Философията на Николай Бердяев е смела защита на човешкия дух в неговото вечно търсене на свободата. Вярата в човека и неговото творчество дава основание на руския мислител да го издигне до божествените висоти и да го определи като *Съ-работник на Бога*.

Тематичното разнообразие при Бердяев винаги води до свободата и пътищата за нейното достигане. Един от неговите съвременници и също като Бердяев изгонен от Русия през 1922 г. – Фьодор Степун, го описва като боец, който винаги атакува.

„Бердяев има боен темперамент. Всичките му статии и книги са атаки. Той и с Бог разговаря така, сякаш го атакува в небесната крепост... Единствената мисъл, която го мъчеше в довоенна Москва и която ще го мъчи и на смъртния му одър, е мисълта за свободата... През Средновековието Н.А. Бердяев, въпреки своето християнство, можеше да свърши живота си на кладата...“ (Berdyaev: pro et contra, 1994: 37).

Същият този Степун го описва като излязъл от друго време и друг свят, сравнявайки външния му вид с духовно изтънчените портрети на Тициан. Дългата коса, бляскавият поглед, облеклото – всичко това му придава нещо романтично.

„Външността му е по-скоро на европейски аристократ, отколкото на руснак. По-лесно е да си представиш неговите предци като рицари, гордо излизачи от портите на средновековния замък, отколкото като боляри, които приведени

минават през ниския праг на палата си. Бердяев има прекрасни ръце, той обича да носи ръкавици – може би заради значението, което е имала хвърлената ръкавица във феодалните времена“ (Berdyayev: pro et contra, 1994: 37).

Фигурата на философа рязко се откроява на фона на руската, а по-късно съветска действителност. Излизащата на предни социални позиции маса, с войнствената си просташина и самодостатъчност, рязко ограничава периметъра на своята противоположност – творческата и действена интелектуалност.

Бердяев, който освен всичко е импулсивна и решителна в своите действия личност, е обречен да бъде трагичен герой в настъпващата болшевишко-съветска действителност.

Ще припомним две истории, които освен качествата на Бердяев разкриват и деструктивния характер на реалността по време на Първата руска революция. Гостувайки в имението на своята приятелка Евгения Рап през размирната 1905 г.; Николай Александрович се сблъсква с характерните за онова време селски вълнения и нападения над дворянски къщи. Първият случай, разказан от Рап, е за една нощ, когато селяните запалват конюшните на имението. Тук само ще вметна, че домакините му били изумени от този факт, понеже винаги поддържали добри отношения с местните селяни. Явно обаче стихията на революцията вече е започнала да променя традиционно вярващото в Бога и индиферентно към действителността руско селячество.

Бердяев взима нещата в свои ръце, успява да изкара конете от горящата сграда и цяла нощ с револвера си охранява къщата на домакините си.

Друг случай, при който той проявява самообладание и мъжество, е, когато в същото имение се сблъсква с тълпа разгневени селяни. Евгения Рап разказва как предния ден нейният гост се скарал на няколко селски момичета и момчета, които вършели неприлични неща в парка на имението. На сутринта група селяни, въоръжени с тояги, нахълтват в двора, като намеренията им са пределно ясни. Вместо да бяга и да се крие, философът отива при тях и казва да се махат. Когато го обграждат, той вади пистолета си, стреля във въздуха и успява да разпръсне тълпата (Berdyayev: pro et contra, 1994: 35).

Разказвам тези случки, защото са показателни за характера и манталитета на големия руски мислител. В живота си той е такъв, каквато е неговата философия – смела, творческа и амбициозна.

В тази връзка, няма нищо по-естествено, че най-проникновените слова за рицарството, писани някога в Русия, са негово дело.

Бердяев, чийто облик и поведение напомнят някогашните рицари, обяснява защо в Русия този западен феномен не се е развил.

„С Киевска Русия, със св. Владимир са свързани богатырският епос и богатырите. Но рицарството не се е развило на духовната почва на православия. В мъченичеството на св. Борис и св. Глеб липсва героизъм,

преобладава идеята за жертвата... Подвигът на непротивенето е руски подвиг... Известна е склонността на руския народ към разгул и анархия, когато липсва дисциплина. Руският народ не е бил единствено покорен на властта, получила религиозно освещаване, но е породил в недрата си и Стенка Разин, възпят в народните песни, а също и Пугачов. Руснаците са бегълци и разбойници. И още са странници, търсещи Божията правда“ (Berdyayev, 2007: 243).

Тази борба между Изтока и Запада, която се води в руската душа, поражда уникалността на Русия и в същото време нейната податливост на крайности. Бердяев е убеден, че стихията често взима превес пред формата в руския национален характер.

В тази връзка, различията със Запада се засилват в хода на историята. Но не трябва да се забравя, че големите руски философи и писатели винаги са се обръщали с респект към западната култура, подчертавайки в същото време, че цивилизацията е умъртвила тази култура. Тук можем да споменем славяно-филите Константин Леонтиев, Лев Толстой, Фьодор Достоевски. Последният е оставил изпълнени с романтика и тъга редове, посветени на европейската култура.

„Аз искам в Европа да отида, Альоша, от тук и ще тръгна, макар и да знам, че ще отида на едно гробище, но на най-скъпото гробище! Скъпи покойници лежат там, всеки камък над тях говори за такъв горещ изминал живот, за такава страстна вяра в своя подвиг, своята истина, в своята борба и своята наука, че аз отрано зная, че ще падна на земята, ще целувам тези камъни и ще плача над тях – в същото време с цялото си сърце съм убеден, че това отдавна е гробище и нищо повече“ (Dostoevsky, 1958: 289).

Освен присъда над Запада тези редове са поредното доказателство за формиращата се в руската култура есхатологична душевна нагласа и характерна мистична чувствителност.

Бердяев е убеден, че руската душевност се е развила в определена посока и тази посока е различна от европейската.

„Много характерно е, че в руската история не се е развило рицарството, това мъжествено начало. С това е свързано недостатъчното развитие на личното начало в руския живот. Руският народ винаги е обичал да живее в колективния уют, в една разтвореност в стихията на земята, в лоното на материята. Рицарството изгражда чувството за лично достойнство и чест, закалява личността. Точно тази лична закалка липсва в руската история“ (Berdyayev, 1990: 13).

Както ще видим в следващите редове, Бердяев високо цени рицарското начало и посоката, в която то е повлияло при формирането на европейската култура. По парадоксален начин точно руснак написва един от най-силните философски текстове за стремежите и върховете на рицарската идея.

Всеки, който познава творчеството на руския философ, знае за огромното разочарование на Бердяев от развитието на Ренесанса и последиците от този период. Загубата на духовния център, замяната му с други фалшиви центрове – като икономиката и политиката, се отразяват пагубно на човека. От периферията те постепенно са се измествали и са заели централно място в човешкото съществуване. Не е трудно да разберем думите на Бердяев, че „не Църквата, а борсата се е превърнала в главна регулираща сила на живота“ (Berdyayev, 2003: 532). Това засилва тенденцията към повърхностния човек, загубил своите ценности и опори. Културата отстъпва на цивилизацията и губи дълбочина.

Точно през Ренесанса и в повлияните от него по-късни исторически периоди човешката индивидуалност се утвърждава с кървави престъпления и насилие. Оказва се, че при управлението на държавата няма нужда от нравствени постулати. Добрият владетел съвсем не е задължително да бъде и добър християнин. На управляващите е позволено всичко в името на държавната стабилност. Много по-високо от нравствените принципи са поставени техническите способности за управление. В това отношение името на ренесансовия човек Николо Макиавели – автор на тази концепция, се е превърнало в нарицателно.

Буржоазната същност на настъпващия капитализъм не дава особен оптимизъм на философа. Дори модерният в началото на миналия век социализъм дълбоко отвращава Бердяев, който неведнъж подчертава буржоазната същност на „новото месианско учение“.

„За Бердяев е характерно, че отричайки се от теорията на икономическия материализъм, той запазва в своето философско стопанство понятието буржоазност. Борбата против духовната буржоазност е централна тема в неговото творчество. Тази борба го приближава към Ницше, който го привлича като пророк на настъпващата криза на буржоазната култура...“ (Berdyayev: pro et contra, 1994: 38 – 39).

Споменатият Фридрих Ницше разочаровано търси различието на жалкото настояще. Според немския бунтар европейската култура сериозно ощетява Дионисиевото начало, следвайки неотменно разума и Бога. Това е формулата, по-която културата се превръща в хипертрофирал аполонизъм. Ницше е убеден, че науката в съгласие с християнството се стреми да превърне света в тотална подреденост. Животът се регламентира все повече и в него няма място за героизъм, величие или рицарски морал (Dobrev, 2010: 45).

В тази атмосфера е напълно естествено Бердяевото обръщане назад към Средните векове и търсенето на алтернатива на всеобщото обуржоазяване.

Тук трябва да уточним, че позицията, от която Бердяев поглежда назад в историята, се основава върху неговото разбиране за творчеството, и по-конкретно за практическото осъществяване на творческия морал. Наблюдаваме ясно

разграничаване между традиционния християнски морал и творческия християнски морал. Всъщност тук по-скоро Бердяев търси възможността за преход от първия към втория – творческия морал.

„Традиционният християнски морал е бил изграждан изключително върху страха и грижата за спасението на душата. Творческият морал трябва да бъде изграден върху мъжествеността и грижата за творческия възход. Паническият страх от гибелта унижава човека и в края на краищата става безнравствен и нерелигиозен по своите мотиви. Този страх е неблагороден и некрасив. Вечното страховито треперене заради своята душа унищожава Божия образ у човека. От ужас човекът е готов да се откаже от всички творчески ценности, само и само да не загине. Това е особена, твърде непривлекателна форма на религиозния егоизъм. Егоизмът и страхът са вътрешно свързани. Също така са свързани помежду си жертвоготовността и мъжествеността. Безстрашието и храбростта са религиозни добродетели“ (Berdyayev, 2004: 259).

Като прибавим към това и чувството за чест, за което нашият автор е категоричен, че е възможно да се изгради само на основата на християнството, достигахме отново до рицарската идея. Тук ще направим уточнението, че преимуществено става дума за идеите на рицарството в много по-голяма степен, отколкото за неговото практическо осъществяване. Между тях има разминаване, понякога доста сериозно, но никой не може да отрече, че рицарството внася в света гореспоменатите ценности – жертвоготовност, мъжественост, храброст и безстрашие.

Рицарството може да се разгледа като необходимата предпоставка за осъществяването на мечтания от Бердяев преход от традиционния към творческия християнски морал. Без никакво съмнение той утвърждава, че „в рицарството е имало истинско морално творчество“ (Berdyayev, 2004: 260). Това съчетаване на християнството с творческия морал веднага издига рицарите до контрапункт на всичко онова, от което се отвращава руският философ.

„В рицарството се е ковала личността. Буржоазният свят на новите времена е искал да замени рицарството с еснафството, рицарските добродетели – с еснафските добродетели. И буржоазният свят мислел, че рицарството, породено от мрачното Средновековие, е погребано завинаги, че то не може да се възроди. Но гибелта на рицарството е била гибел на висшата духовна закалка на личността. Духът на рицарството продължава да живее като вечна противоположност на буржоазния дух“ (Berdyayev, 2004: 260).

Дали рицарството е намерило своето фактическо осъществяване през Средновековието, не е толкова важно за Бердяев. Ясно е, че по-скоро това не се е случило. Но като алтернатива и като надежда за бъдещето, рицарската идея дълбоко вълнува философа. След като изяснихме, че това е форма на реализация на един принципно нов християнски морал – творческия, няма съмнение, че Бердяев безусловно ще търси неговите възможности в света.

Тези възможности не са особено популярни в буржоазнодемократичното време. Стилът на живот, мисленето и ценностите са много различни от тези в рицарските времена. Нещо повече, поведението на рицарите и техните идеали пораждат открито недоумение сред широките слоеве от населението.

Йохан Хьойзинха разказва за неизвестен парижки буржоа, който недоумява заради какви безумни глупости рицарите са готови да излязат на бойното поле (Khyozinkha, 1988: 88).

Трудно е за този парижанин, а също и за болшинството от неговите съграждани, да разберат рицарските „безумия“. А те са най-различни и обикновено не се вписват в новите порадки. Но въпреки това рицарските пориви намират начин да се завърнат в света.

„Рицарят и дамата на сърцето му, героят заради любовта – това е първичният и неизменен романтичен мотив, който възниква и ще възниква винаги и навсякъде. Това е най-непосредственият преход от чувственото влечение към нравственото или почти нравствената самоотверженост, естествено произтичаща от необходимостта пред лицето на своята дама да покажеш мъжество, да се изложиш на опасности, да демонстрираш сила и издръжливост пред страданието – честолубие, познато на всеки шестнадесетгодишен юноша“ (Khyozinkha, 1988: 82).

В тази връзка, трябва да отбележим пряката връзка на рицарския идеал с високите ценности на религиозното съзнание – като състрадание, справедливост и вярност. Но Хьойзинха е убеден, че не тази връзка е дала на рицарството прекрасната форма и жизнения стил, с които го познаваме. Тук трябва да търсим жената, и по-конкретно женската любов, която внася истинска жива топлина в многообразните чувства и идеи на рицарите.

Нещо повече, Хьойзинха смята, че аскетичността и мъжествената саможертва на рицарския идеал са тясно свързани с еротическата основа на този подход към живота, а може би не са нещо повече от нравствен заместител на неудовлетворените желания.

„Разбира се, любовното желание намира форма и стил не само в литературата и изобразителното изкуство. Потребността да се придадат на любовта благородни черти във формата и стила, намира широки възможности за реализация и в самия живот: в придворния етикет, в светските игри и развлечения, в шегите и войнските упражнения. Тук също любовта постоянно се сублимира и романтизира: животът подражава в това на литературата, но и тя, в края на краищата, черпи всичко от живота. Рицарският аспект в любовта все пак възниква не от литературата, а от живота и от съществуващия в него мотив за рицаря и дамата на сърцето му“ (Khyozinkha, 1988: 82).

Трудно е да не се съгласим с Хьойзинха, че като прекрасен житейски идеал, рицарската идея е нещо особено. От една страна, това е естетически идеал, изпълнен с възвишени чувства и пъстри фантазии. В същото време това

е и етически идеал, устремен към високите добродетели на благородството, състраданието и смелостта. На практика, рицарската идея със своя стремеж към човешко съвършенство е сходна с гръцката калокагатия (Khyozinkha, 1988: 81).

Отстъплението от божествения произход на човека, гарантиращ достигането до бленувания житейски идеал в красивото и доброто, е непростим грях на Ренесанса и последвалите буржоазни времена. Бердяев не може да прости това отстъпление, за него то е принизяване на човешката същност и нейната задача в историята.

След като рицарството е алтернатива на случващото се, за Бердяев е много важно да потвърди възможностите за възкресение на тази идея. Всъщност дори няма нужда от възкресение, тъй като това е вечна идея.

„Рицарският морал и буржоазният морал ще останат завинаги, во веки веков дълбоки, враждуващи противоположности. Категориите на рицарството и буржоазността са религиозно-метафизични, а не социално-исторически категории, те се предreshават в променящите се одежди на различните времена. И в нашата буржоазна епоха с нова сила стои пред върховете на човечеството задачата за създаване на духовно рицарство, на рицарство в Духа... Духът на рицарството е призван да пази истинския, небесния аристократизъм на моралните ценности, истинския, духовния йерархизъм, неопетнен от буржоазния йерархизъм на този свят“ (Berdyayev, 2004: 260).

Християнският произход на рицарската идея ѝ дава възможност да признава абсолютната ценност и на всяко човешко лице, превръщайки я в универсална същност. В същото време тази идея не е повърхностна, тъй като е свързана с високите ценности на религиозното съзнание – състрадание, справедливост, вяност.

Бердяев цени рицарския морал защото той е аристократичен, и като такъв, е обърнат към качеството, индивидуалността и творчеството.

„И наистина, бъдещият творчески морал в света, означаващ великата морална революция, не е демократичен, а аристократичен морал, защото творчеството цялото е в качеството, а не в количеството, в ценността, а не в благополучието, в индивидуалното, а не в срединно-общото, във възхода, а не в разпределението, в организма, а не в механизма. Аристократизмът е морално-революционен, демократизмът е морално-консервативен. Рицарският морал на аристократизма не може никога да потиска и поробва – той е световно служене, винаги жертвоготовен. Рицарят жертва себе си и своето благо, но никога не жертва ценността, абсолютно е верен на ценността“ (Berdyayev, 2004: 261).

Времената и епохите се менят, но съткновението между духа и материята остава, както остават сблъсъците на количеството с качеството, на творчеството с разпределението...

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Berdyayev, N. (1994). *The Origin of Russian Communism*. Sofia: Hristo Botev. [Бердяев, Н. (1994). *Извори и смисъл на руския комунизъм*. София: Христо Ботев].
- Berdyayev, N. (2004). *The Meaning of the Creative Act*. Sofia: Zaharii Stoyanov. [Бердяев, Н. (2004). *Смисълът на творчеството*. Том 3, София: Захарий Стоянов].
- Berdyayev, N. (2003). *The New Middle Ages*. Sofia: Zaharii Stoyanov. [Бердяев, Н. (2003). *Новото Средновековие*. Том 2, София: Захарий Стоянов].
- Berdyayev, N. (1923). *The end of the Renaissance*. Berlin: Obelisk. [Бердяев, Н. (1923). *Конец Ренесанса*. Берлин: Обелиск].
- N. A. Berdyayev: pro et contra. (1994). St. Petersburg: RHGI. [Н. А. Бердяев: pro et contra (1994). Санкт-Петербург: РХГИ].
- Dobrev, D. (2011). *Ethical searches Nikolai Berdyayev*. Shumen. [Добрев, Д. (2011). *Етическите търсения на Николай Бердяев*. Шумен].
- Huizinga, J. (1988). *Autumn of the Middle Ages*. Moscow: Progress. [Хейзинга, Й. (1988). *Осень Средневековья*. Москва: Прогресс].

NIKOLAI BERDYAEV AND THE CHIVALROUS ALTERNATIVE OF THE BOURGEOIS WORLD

Abstract. Though the ideas and practices of chivalry never evolved in Russia, Nikolai Berdyayev wrote in spiring lines in order to protect it. The very personality of Berdyayev reminds us of knightly virtues and times long gone. The fight against the spiritual bourgeois and the retreat from the religious values deeply disturbed the Russian philosopher. He offers us a return to the values of the creative Christian ethics.

✉ **Dr. Dobromir Dobrev, Assoc. Prof.**

Episkop Konstantin Preslavski University of Shumen
115, Universitetska Str.
9712 Shumen, Bulgaria
E-mail: ddobrev68@gmail.com